

// Sovetskaya socialnaya politika 1920–1930–h godov: ideologiya i povsednevnost. – M. : OOO “Variant”, YSPGI, 2007. – S. 242–261.

6. Gurevich Z.A. Polove jittya suchnosti v svitli socialnoy gigiyeny / Z. A. Gurevich // Chervonyy shlyah. – 1927. – № 5. – S. 128–141.

7. Zdravomislova E.A. Gendernoe grajdanstvo i abortnaya kultura [Elektronnyy resurs] / Elena Andreevna Zdravomislova. – Rejim dostupa : <http://demoscope.ru/weekly/2010/0409/analit01.php>

8. Zolotavin N.A. Chto takoe iskusstvennyy vikidish (abort) / N.A. Zolotavin // Rabotniza. – 1922. – № 10. – S. 28–29.

9. Isupov V.A. Demographicheskie katastrofi i krizisi v Rossii v pervoy polovine XX veka: Istoriko-demographicheskie ocherki / Vladimir Anatolevich Isupov. – Novosibirsk : Sibirskiy khronograph, 2000. – S. 131–135.

10. Kon I.S. Abort ili kontrtsepciya? Seksualnaya kultura v Rossii: klubnichka na berezke [Elektronnyy resurs] / Igor Semenovich Kon. – Rejim dostupa : <http://coollib.com/b/175197/read>

11. Leбина N. “Navstrechy mnogochislennim zavavleniyam trudyashihsya jenshin...”. Abortnaya politika kak zerkalo sovetskoy socialnoy zaboti // Natalya Leбина // Sovetskaya socialnaya politika 1920–1930–kh godov: ideologiya i povsednevnost. – M. : OOO “Variant”, YSPGI, 2007. – S. 228–241.

12. Leбина N.B. Povsednevnyaya jizn sovetskogo goroda: normy i anomalii, 1920–1930 gody / Natalya Borisovna Leбина. – SPb. : Neva, 1999. – 334 s.

13. Leбина N., Romanov P., Yarskaya–Smirnova Ye. Zabota i kontrol: sotsialnaya politika v sovetskoy devstvitelnosti, 1917–1930–ye gody / Natalya Leбина, Pavel Romanov, Yelena Yarskaya–Smirnova // Sovetskaya sotsialnaya politika 1920–1930–kh godov: ideologiya i povsednevnost. – M. : OOO “Variant”, YSPGI, 2007. – S. 21–68.

14. Sadvokasova Ye.A. Sotsialno–gigiyenicheskiye aspekty regulirovaniya razmerov semyi / Yelizaveta Alikhanovna Sadvokasova. – M. : Meditsina, 1969. – 192 s.

15. Sakevich V.I. Abort – krivoye zerkalo demograficheskoy politiki [Elektronnyy resurs] / Viktoriya Ivanovna Sakevich. – Rezhim dostupa : <http://demoscope.ru/weekly/2003/0123/analit01.php>

16. Sakevich V.I. Chto bylo posle zapreta aborta v 1936 godu? [Elektronnyy resurs] / Viktoriya Ivanovna Sakevich. – Rezhim dostupa : <http://demoscope.ru/weekly/2005/0221/reprod01.php>

17. Semashko N.A. Kakoy zamechatelnyy zakon! (K otmene abortov v SSSR) / Nikolay Aleksandrovich Semashko // Meditsinskiy rabotnik. – 1937. – 16 iyulya. – S. 3–6.

18. Solts A.A. Abort i alimenty / Aron Aleksandrovich Solts // Sovetskaya yustitsiya. – 1936. – № 17. – S. 4–5.

19. Tartakovskaya I.N. Gendernaya sotsiologiya / Irina Naumovna Tartakovskaya. – M. : OOO “Variant”, 2005. – 368 s.

20. TSDAGO Ukrayiny. – F. 1. – Op. 20. – Spr. 353.

21. Tam samo. – Spr. 822.

Poshaly I. V., the graduate student of the academical department of history of Ukraine, Southern National Pedagogical University K. D. Ushinski (Ukraine, Odessa), poshaly_irina@mail.ru

The social politics of the Soviet government USSR in the sphere of reproductive health in the 20–30th of the XX century

This exploration is devoted to the material about social policy, by the way in the area of reproductive health and behavior. Also was investigated the phenomenon of abortion as a major regulator of the reproductive process of the population in Soviet Ukraine and as a factor of social and demographic policy. By the way, was determined that allowing the abortion in the USSR led to a thorough discussion of this problem and deploy a broad discussion among the population of the country. We found that the concern in the authorities in connection with the issue of abortion, which increased to the degree of decline in fertility, quickly put into question the freedom of abortion, which immediately was reflected in the official discourse and the adoption was completed by the disabortion resolution.

Keywords: social policy, Soviet woman, reproductive health, abortion, birth control pills, new morality, marriage and family relations, discussions, “abortion committees”, Mother and Child Care Department, social help.

Пашалы И. В., аспирантка кафедры истории Украины, Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского (Украина, Одесса), poshaly_irina@mail.ru

Социальная политика советского правительства УССР в сфере репродуктивного здоровья в 20–30–е годы XX века

Данное исследование посвящено рассмотрению материалов по социальной политике, в частности в сфере репродуктивного здоровья и поведения. Исследован феномен аборт как главного регулятора процесса воспроизведения населения в советской Украине и как фактора социально–демографической политики. Определено, что разрешение аборт в УССР привело к всестороннему обсуждению этой проблемы и развертыванию широкой дискуссии среди

населения страны. Выявлено, что беспокойство властей в связи с проблемой абортов, которое росло по мере снижения показателей рождаемости, быстро поставило свободу аборт под сомнение, что сразу нашло отражение в официальном дискурсе и завершилось принятием антиабортного постановления.

Ключевые слова: социальная политика, советская женщина, репродуктивное здоровье, аборт, противозачаточные средства, новая мораль, брачно–семейные отношения, дискуссии, “абортные комиссии”, отдел Охраны Матери и Ребенка, социальная помощь.

* * *

УДК 396:94(477)“1920/1929”

Коханова О. О.

аспірантка кафедри історії України, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди (Україна, Харків), alena_kokhanova@mail.ru

СТАНОВИЩЕ ЖІНКИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ 20–Х РР. ХХ СТ.

Розглядається питання становища жіноцтва на теренах України на початку 1920–х рр., а саме з приходом до влади більшовиків і встановлення більшовицького режиму. Було розглянуто стан освіти жінок, засади охорони здоров'я жінок, дитинства та материнства, а також становище жінки на виробництві та професійному ґрунті. Важливе місце займають питання політичних прав та можливостей жінок, а також шлюбно–сімейних відносин після Лютневої революції, які були найбільш кардинально змінені для українського суспільства.

Ключові слова: жіноцтво, більшовики, Радянська Україна, радянське законодавство, емансипація, освіта, шлюб, охорона здоров'я, охорона дитинства і материнства, політичні права.

Проблема надання рівних прав українським жінкам по відношенню до чоловіків за радянських часів залишається досі повністю не дослідженою. Цей пробіл в історії України зумовлений переважанням пропагандистської літератури сталінських часів, періодичних видань, що створювалися для агітації населення за більшовицьку партію та її політику. В демократичному суспільстві з відкриттям багатьох архівних матеріалів дана проблема стала надзвичайно актуальною. Становище української жінки в більшовицькій державі досить спірне, адже законодавче закріплення і реальна ситуація інколи були достатньо різними.

Питанням становища жінки за радянських часів займалося багато дослідників, починаючи з 20–х рр. ХХ ст. і до сучасності. Здебільшого автори зазначають окремі аспекти жіночого буття, однак не узагальнюють всі процеси, що відбувалися в зазначений період. Найбільш відомими авторами радянського періоду, які торкалися проблеми жіноцтва є Н.Д. Араловець, А.В. Артюхіна, Н.І. Данченко, М.В. Кирилова, О.М. Коллонтай, Н.К. Крупська, Т.І. Пікалова, Л.Сталь, П.М. Чирков та інші. Всі вони не виокремлювали жіноцтво за національними ознаками, тому всі жінки були “радянськими”, а не українськими чи білоруськими і т.д. Дані науковці і їх роботи значним чином заангажовані, адже були створені за чіткою агітаційно–ідеологічною схемою. Більш об'єктивними і глибокими є дослідження істориків періоду незалежності України. Такі автори, як Т.В. Арзуманова, М.Богачевська–Хом'як, О.Козуля, Г.В. Марасіна, Н.І. Землюліна та інші розглядають питання становища жіноцтва не лише аналізуючи вже існуючу радянську літературу, а й архівні матеріали, періодичні видання, спогади очевидців. Також в деяких роботах починається виокремлюватися саме “українська” жінка та її становище в державі.

Більшість радянських і пострадянських періодичних та історіографічних джерел констатують величезні досягнення радянської влади у вирішенні “жіночого питання”. Навіть не аналізуючи, звідки береться початок жіночої боротьби за покращення всіх сфер свого життя. У Російській імперії (де Україна була її частиною) жіночий рух бере початок в 60–ті роки XIX ст. – в епоху реформ, коли багато дівчат з дворянських сімей, що розорилися намагалися знайти роботу. Першими гаслами жінок була вимога права на освіту та отримання роботи. Довгі роки (і з перемінним успіхом) жіноче населення відстоювало право на освіту: від дозволу відвідувати окремі лекції до заборони брати студенток до університетів і створення Вищих жіночих курсів [1, с. 88].

На кінець XIX – початок XX ст. лише освічені, знатні чи багаті жінки могли займатися благодійною чи культурною роботою. Основна маса жіноцтва, а особливо сільського так і залишалася в тіні чоловіків і домашнього господарства. Крайнім проявом рівноправ'я залишалася чорна робота в кочегарнях, на фабриках, де заробітна плата була нижче можливого прожиткового рівня.

Позитивним наслідком реалізації соціалістичної ідеї після жовтневих подій 1917 року стало піднесення на політичний, державний і конституційний рівень проблеми рівності статей, відміна законів, що обмежували правовий статус жінки, законодавче закріплення рівних прав і обов'язків жінок і чоловіків. Більшовики, надавши жінці на словах повну рівноправність і необмежені свободи, насправді суворо обмежили сферу її діяльності. Не по “горизонталі”, а по “вертикалі”. Звільнивши жінку від опіки чоловіка та батька, відправили під жорсткий контроль держави і комуністичного суспільства. Найменш оплачувані і в результаті не престижні професії виявилися майже повністю “жіночими”. Охорона здоров'я, освіта, культура – все це стало “бабським царством”. Окрім, зрозуміло, керівних постів, куди жінок допускали з великим небажанням і в порядку виключення [11, с. 12].

“Рівноправним” жінкам ще треба було залучення в активну економічну діяльність нарівні з чоловіками. Постійне навіювання ідеї про те, що жінка, зайнята тільки будинком і господарством, – це “утриманка і тунеядка”, призвело до того, що непрацююча жінка в радянському суспільстві стала таким же раритетом, як і та, що працює – в дореволюційний час. Ленін постійно акцентував увагу на тому, що якщо жінка фінансово залежить від чоловіка, як в капіталістичних країнах, то вона не може бути повністю рівноправною [7, с. 44].

У владних структурах жінка вкрай рідко потрапляла на ті пости, де, власне, і приймалися основні рішення. І то, щоб потрапити, а тим більше утриматися на ньому і взагалі зробити кар'єру, жінка повинна була перш за все забути про те, що вона – жінка. Найменший прояв жіночої “слабкості” миттєво фіксувався і майже ніколи не прощався [10, с. 206]. Зовнішність, характер, якості жінки були повністю прирівняні до чоловічих. Саме такий образ пропагувався жінкам для їх подальшого “розкріпачення”.

Революція 1917 р. у Росії ознаменувала докорінні зміни в усіх галузях суспільного життя, в тому числі в сімейно–шлюбних відносинах. Більшовики, прийшовши

до влади, в перші ж дні після Жовтневого перевороту приступили до революційних змін шлюбно–сімейного законодавства. Саме традиційна сім'я зі своїми патріархальними звичаями, на думку більшовиків, була головною перепорою у залученні жінки до суспільного та виробничого сектору. Уже з перших днів існування Радянської держави поряд з історичними декретами, які закріплювали нові суспільні відносини, з'явилося і нове шлюбно–сімейне законодавство РСФФР і УСРР.

Одразу ж після здобуття влади 18 і 19 грудня 1917 р. ВЦВК і РНК РСФФР видали декрети “Про громадянський шлюб, дітей і про введення книг актів громадянського стану” та “Про розлучення”, якими було започатковано законодавство нового типу. Перш за все, декрети скасували чинність старого сімейного законодавства Росії на всій території республіки і територіях, що були підконтрольні більшовикам, проголосили дію нових принципів у сімейно–шлюбних відносинах, позбавивши їх впливу релігії і церкви.

Декрет “Про громадянський шлюб, дітей і про введення книг актів громадянського стану” проголосив шлюб вільним союзом двох рівноправних громадян, пов'язав виникнення взаємних прав та обов'язків подружжя лише з громадянським шлюбом, тобто шлюбом, зареєстрованим в органах РАЦСу. Так звані церковні шлюби позбавлялися будь–якого юридичного значення. Це положення, звичайно, не стосувалось тих шлюбів, які були укладені до видання зазначеного декрету згідно з чинним раніше законодавством. Декретом було встановлено і шлюбний вік: 18 років – для чоловіків і 16 – для жінок. Декрет урівняв жінку з чоловіком як в особистих немайнових, так і в майнових відносинах, звільнивши її від гнітючої влади чоловіка, а батьківську владу над дітьми замінив обов'язком виховання дітей з урахуванням інтересів як самих дітей, так і суспільства в цілому. Декрет урівняв позашлюбних дітей із шлюбними не тільки в майнових, але й особистих правах, допускаючи можливість судового встановлення батьківства і стягнення з особи, визнаної батьком, аліментів; закріпив принцип моногамії як один з основних принципів сімейного права [6, с. 34].

Другий акт – Декрет “Про розлучення” – проголосив свободу розлучень, розкріпачивши в цьому відношенні насамперед жінку. Декрет ліквідував дореволюційний шлюбно–розлучний процес і встановив свободу розлучень на прохання про це обох осіб з подружжя або хоча б одного з них. Свобода шлюбу нерозривно пов'язана зі свободою розлучення, оскільки як не можна примусити людей вступати в шлюб, так не можна примусити їх зберігати шлюб. Справи про розлучення розглядалися судом. Суд викликав обох з подружжя або їх повірених. Впевнившись у тому, що прохання про розлучення виходить дійсно від обох з подружжя або від одного з них, суддя приймав рішення про розірвання шлюбу і видавав свідоцтво про розлучення. Особливо детально Декрет регламентував питання про долю дітей при розлученні.

Одночасно з постановою про розірвання шлюбу суд мусив визначити, у кого з батьків залишаються неповнолітні діти, хто з подружжя і в якій мірі має нести витрати щодо утримання і виховання дітей, а також те, чи зобов'язаний чоловік і в якому розмірі надавати харчування і утримання дружині [6, с. 36].

Положення цих декретів заклали фундамент сімейного права, яке далі розвивалося з розвитком держави. 22 жовтня 1918 р. був виданий перший сімейний кодекс: “Кодекс законів про акти громадянського стану, шлюбне, сімейне і опікунське право РСФРР”. Цей Кодекс становив собою першу кодифікацію сімейного законодавства. Він був взагалі першим Кодексом законів, який містив спеціальний розділ про недійсність шлюбу і порядок визнання шлюбу недійсним. Ним передбачалась роздільність майна подружжя: майно, яке було придбане під час шлюбу, було власністю того з подружжя, хто його придбав на власні кошти. У цьому Кодексі вперше в нашому законодавстві було сформульоване положення про те, що батьківські права могли бути здійснені тільки в інтересах дітей. При неправомірному здійсненні цих прав батьки могли позбавлятися батьківських прав. Кодекс 1918 р. вперше після революції врегулював питання опіки. Що ж стосується усиновлення, то прямо вказувалося, що воно не породжує ніяких обов’язків і прав ні для усиновителя, ні для усиновленого [8, с. 33].

Покращення правових умов у шлюбних відносинах не призвело до покращення соціальних та побутових умов життя. За браком коштів та уявною другорядністю житлове будівництво не велося. У результаті більшість жінок-робітниць жило у казармах або переповнених гуртожитках. Запровадження карткової системи не давало можливості використовувати зароблені самостійно гроші у повному обсязі.

В галузі політичних прав жінки були віднесені до категорії неправоздатних громадян. Жінки усієї Російської імперії і України в тому числі не мали навіть пасивного виборчого права і були позбавлені можливості приймати участь у державному у правлінні та самоуправлінні [5, с. 82]. Початком активізації жінок в політичному житті стало те, що радянська влада одразу після свого приходу надала жінкам таких же політичних прав та можливостей як і чоловіку. Ще в перші роки влада зробила все для звільнення жінки, для рівності з “сильною статтю”. Радянська влада вчинила радикальний переворот в законодавстві, не залишив нічого від попередніх законів та установ, що ставили жінку хоч в якусь залежність. Перші декрети встановили рівність політичних та громадських прав, що і розширило їхні можливості в цих сферах [3, с. 16].

Надання рівних прав жінкам по відношенню до чоловіків було спершу просто директивною зверху. Переведення радянського законодавства на нові рейки спочатку не підтвердилося на практиці. І не лише патріархальні пережитки заважали жінці стати на один правовий рівень з чоловіком. Однією з важливих перешкод була невідповідність законодавства до судової системи. Однак з часом ця невідповідність була зрівняна. Юридичні гуртки та секції делегатських зборів проводили певні лекції та правові консультації, що в подальшому сприяло поширенню правової обізнаності серед жіночого населення. Початковий етап надання політичної рівності жінці був прописаний у Конституції лозунгом “непрацюючий – не їсть”. Тобто, той хто не працював, відповідно не мав політичних прав та реальних можливостей. Про стать непрацюючого не вказувалося, що однозначно говорить про те, що це не стосувалося конкретно жіночої половини населення.

Ситуація з жіночою освітою за царських часів була надзвичайно скрутною, тому майже все жіноче населення було безграмотним, особливо сільське. У травні 1921 р. РНК УСРР ухвалив постанову про боротьбу з неписьменністю. Все неграмотне населення у віці від 8 до 50 років повинно було вчитися. Жінки не були виключенням, адже саме жінки не володіли навіть елементарними науковими знаннями. До навчання залучалося грамотне населення в порядку трудової повинності з оплатою праці. Згідно з переписом населення на 28 серпня 1920 р. на Україні налічувалося 12 247 350 неписьменних. Майже 2/3 з цього числа становили жінки, серед них у містах – 52,8%, у селах – 72,9% [12].

З метою залучення до навчання неписьменних Радянська держава не тільки забезпечувала їм безкоштовне навчання, а й надавала пільги. Трудящі звільнялися на дві години від роботи із збереженням заробітної плати. Селянам при обов’язковому страхуванні майна надавалася знижка.

Велика організаційна та агітаційно-масова робота в умовах поліпшення економічного положення країни забезпечила зростання кількості шкіл та пунктів лікнепу. До 1924 р. в республіці їх працювало понад 9,2 тис., а рік потому – понад 13 тис. У них навчалось близько 540 тис. осіб, у тому числі понад 200 тис. жінок. Відкривалися і школи для малограмотних; в 1924 р. їх уже налічувалося близько тисячі. Малограмотних залучали також до участі в різноманітних гуртках при культурно-освітніх установах, де вони розширювали свої знання. До роботи по лікнепу було залучено 310 тис. культурміщців – вчителів, комсомольців, старшокласників і просто грамотних громадян. Для надання їм методичної допомоги було створено 124 культурміських університетів, в результаті чого кількість залучених до навчання неписьменних збільшилася з 275 тис. у 1927/28 р. до 1534 тис. у 1929/30 р. Знаменним в роботі по лікнепу стало те, що на навчання в масовому масштабі пішли жінки. Вже у 1926 р. грамотність серед дівчаток шкільного віку становила 28,1%. У 1929 р. кількість дівчат у школах ліквідації неписьменності на Україні навчалось 70,8% жінок. До 1939 р. в Українській РСР було ліквідовано різницю в грамотності міського і сільського, а також чоловічого і жіночого населення [12].

Подолання неписьменності, культурна революція надали жінкам рівні права із чоловіками в отриманні освіти та виборі професій (декрет 1918 р. про сумісне навчання в школах учнів обох статей; декрети 1919 р. про ліквідацію неписьменності серед населення, про організацію робітфаків). Жінки, котрі мешкали у селі, отримали можливість працювати не лише у колгоспах, а й поза ними: клубах, хатах-читальнях, медичних пунктах, дошкільних навчальних закладах, школах. Завдяки соціальній мобільності вони потрапляли до нового прошарку – сільської інтелігенції. Збори, наради, пропагандистські лекції робили життя пересічних громадян більш цікавим, ніж до революції.

Всі нові права жінок та їх гарантії дали можливість державі залучити жінку до виробництва, а також покращити демографічну ситуацію шляхом народження двох або більше дітей. Восьмий, дев’ятий, одинадцятий, дванадцятий та тринадцятий з’їзди РКП(б) у своїх про-

грамних документах надавали важливого значення “звільненню жінок від тягара домашнього господарства, втягнення їх в усі суспільні сфери нової держави, державному захисту материнства і дитинства, надання неформальної рівності між чоловіками і жінками тощо” [2, с. 176].

У протоколі № 1 засідання колегії окржінвідділу від 28 вересня 1926 року на порядку денному було поставлено питання про підсумки ясельної компанії на селі. В окрузі малося 18 яслів, що охоплювало 515 дітей. Але відзначалася також і слабка матеріальна база, що гальмувало розвиток ясельної системи та повноцінного розвитку дітей [4, арк. 54–55]. Розвиток мережі яслів та дитячих садочків був одним із перших кроків у діяльності жінвідділів, адже лише таким чином можна було залучити жінку до політичної та виробничої діяльності. Але як показала практика цей крок затягнувся на довго.

У пропозиції по доповіді “Підготовча робота до проведення ясельної та оздоровчої компанії на селі” відділу по роботі серед жінок Кременчуцького окружного комітету КП(б)У за 1926 рік відмічалася необхідність підготовки і проведення короткотермінових курсів перепідготовки ясельних робітників, звернувши увагу на підбір цих працівників із числа селянок, що закінчили делегатські курси [4, арк. 50].

На перший план виходило питання щодо охорони материнства і дитинства, адже залучення жіноцтва до суспільно-політичної та трудової діяльності означало звуження її домашніх і сімейних обов'язків. Одразу після Жовтневої революції жінкам було забезпечено відпустку у зв'язку з вагітністю і пологами з повним збереженням заробітної плати на 12 тижнів. Ті жінки, які займалися важкою фізичною працею отримували відпустку у 16 тижнів. Кожні три години жінка, яка кормить свою дитину груддю мала право відлучатися з робочого місця на пів години. Перші 9 місяців життя малюка мати отримувала соціальну допомогу у розмірі однієї чверті розміру середньої заробітної плати, що забезпечувалося навіть у роки громадянської війни. Вагітну жінку і ту, що годує груддю свою дитину звільняти з роботи було заборонено. Дані постанови радянської влади покращили процес вирішення питання високого рівня дитячої смертності. Рівень дитячої захворюваності і смертності був значно знижений у порівнянні з дореволюційним [9, с. 92].

Можна зробити висновок, що становище жіноцтва в Радянській Україні, на відміну від царських часів зазнало значних покращень. Звичайно, це були перші кроки до “повного звільнення жінки” від патріархальних пережитків і зрівняння у правах з чоловічою частиною населення, але нарешті ті питання, які висувалися жінками ще на початку ХХ століття стали реальними у практичному втіленні. Отже, на початку 1920–х рр. Становище української жінки почало кардинально змінюватися за радянським зразком “зверху”, тобто радянська влада сама вирішувала які аспекти жіночого життя змінювати, в яку сторону і якими шляхами. Початок 20–х рр. ХХ ст. змінив становище жінки в українському суспільстві, надавши нових можливостей і права вибору.

Список використаних джерел

1. Богачевська–Хомяк М. Білим по білому: жінки в громадсь-

кому житті України, 1884–1939 / М. Богачевська–Хомяк. – К.: Либідь, 1995. – 424 с.

2. Большая Советская энциклопедия. – М., 1972. – Т. 9.
3. Галаган А.А. Исторический опыт формирования комсомольской периодической печати 1918–1928 гг. / А.А. Галаган. – М.: Молодая гвардия. – 1989. – 220 с.
4. Державний архів Полтавської області. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 31.
5. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні: монографія / За заг. ред. Л.О. Смоляр. – Одеса: Астропринт, 1999. – 440 с.
6. Законы Рабоче–Крестьянского государства № 4. Советская власть и раскрепощение женщины // Сборник документов и постановлений РСФСР. – Государственное издательство. – М., 1921. – 64 с.
7. Козуля О. Жінки в історії України / Олесь Козуля. – К.: Український центр духовної культури, 1993. – 255 с.
8. Коллонтай А.М. Из моей жизни и работы / [Сост. И.М. Дажина, М.М. Мухамеджанов, Р.Я. Цивлина]. – М.: Советская Россия, 1974. – 416 с.
9. Коннос С.М. Пути развития советской охраны материнства и младенчества (1917–1940) / По материалам организационных и научных съездов // под ред. В.П. Лебедевой, Г.Н. Сперанского. – Центральный Институт Усовершенствования врачей. – Москва, 1954. – 404 с.
10. Лабур О.В. “Нова жінка”: унормовані образи жінки–суспільниці і жінки–трудівниці в радянській літературі України 1920–1930–х років / О.В. Лабур // Краєзнавство. – 2010. – № 3. – С. 205–213.
11. Пілацька О. Жінка–робітниця в соціалістичному будівництві / О.Пілацька. – Харків, 1930. – 24 с.
12. Радянська жінка: трансформації гендерної ідентичності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.novadoba.org.ua/sites/default/files/files/razom_na_odniy_zemli/5.5.pdf

References

1. Bogachevska–Khomyak M. Bilim po bilomu: zhinki v gromadskomu zhitti Ukraini, 1884–1939 / M. Bogachevska–Khomyak. – K.: Libid, 1995. – 424 s.
2. Bolshaya Sovetskaya entsiklopediya. – M., 1972. – T. 9.
3. Galagan A.A. Istoricheskiy opyt formirovaniya komsomolskoy periodicheskoy pechati 1918–1928 gg. / A.A. Galagan. – M.: Molodaya gvardiya. – 1989. – 220 s.
4. Derzhavniy arkhiv Poltavskoy oblasti. – F. 5. – Op. 1. – Spr. 31.
5. Zhinochi studii v Ukraini: Zhinka v istorii ta sododni: Monografiya / Za zag. red. L.O. Smolyar. – Odesa: Astroprint, 1999. – 440 s.
6. Zakony Raboche–Krestyanskogo gosudarstva № 4. Sovetskaya vlast i raskrepushcheniye zhenshchiny // Sbornik dokumentov i postanovleniy RSFSR. – Gosudarstvennoye izdatelstvo. – M., 1921. – 64 s.
7. Kozulya O. Zhinki v istorii Ukraini / Oles Kozulya. – K.: Ukrainskiy tsentr dukhovnoyi kulturi, 1993. – 255 s.
8. Kollontay A.M. Iz moyey zhizni i raboty / [Sost. I.M. Dazhina, M.M. Mukhamedzhanov, R.Ya. Tsvilina]. – M.: Sovetskaya Rossiya, 1974. – 416 s.
9. Konyus Je.M. Puti razvitiya sovetskoy okhrany materinstva i mladenchestva (1917–1940) / Po materialam organizatsionnykh i nauchnykh syezdov // pod red. V.P. Lebedevoy, G.N. Speranskogo. – Tsentralnyy Institut Usovershenstvovaniya vrachey. – Moskva, 1954. – 404 s.
10. Labur O.V. “Nova zhinka”: unormovani obrazi zhinki–suspilnitsi i zhinki–trudivnitsi v radyanskiy literaturi Ukraini 1920–1930–kh rokiv / O.V. Labur // Krajeznavstvo. – 2010. – № 3. – S. 205–213.
11. Pilatska O. Zhinka–robitnitsya v sotsialistichnomu budivnitstvi / O.Pilatska. – Kharkov, 1930. – 24 s.
12. Radyanska zhinka: transformatsii gendernoї identichnosti [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.novadoba.org.ua/sites/default/files/files/razom_na_odniy_zemli/5.5.pdf

Kokhanova O. O., PhD student Faculty of History of Ukraine, Kharkiv National Pedagogical University (Ukraine, Kharkiv), alena_kokhanova@mail.ru

The situation of women in the Soviet Ukraine in the early 20–ies of XX century

This paper discusses the situation of women in the Ukraine in the early 1920s, namely, the coming to power of the Bolsheviks, and the establishment of the Bolshevik regime. It was the state of women's education, the principles of women's health, childhood and motherhood, as well as the status of women and occupational field. An important place is devoted to the political rights of women and marriage and family relations after the February Revolution, which was most dramatic for Ukrainian society.

Keywords: womenfolk, the Bolsheviks, Soviet Ukraine, Soviet legislation, emancipation, education, marriage, health, child welfare and maternity, political rights.

Коханова Е. А., аспирантка кафедри історії України, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди (Україна, Харків), alena_kokhanova@mail.ru

Положение женщины в Советской Украине в начале 20–х гг. XX в.

Рассматривается вопрос положения женщин на территории Украины в начале 1920–х годов, а именно с приходом к власти большевиков и установления большевистского режима. Было рассмотрено состояние образования женщин, основы охраны здоровья женщины, детства и материнства, а также положение женщины в производстве и профессиональной сфере. Важное место занимают вопросы политических прав и возможностей женщины, а также брачно-семейных отношений после Февральской революции, которые были наиболее кардинальными для украинского общества.

Ключевые слова: женщины, большевики, Советская Украина, советское законодательство, эмансипация, образование, брак, здравоохранение, охрана детства и материнства, политические права.

* * *

УДК 94(477)«191/193»

Устенко А. А.
аспірантка, Уманський державний педагогічний
університет ім. Павла Тичини (Україна, Умань),
ustenko28121991@rambler.ru

«Колишні люди» в соціальній стратифікації радянського суспільства 1920–х рр.

Досліджується соціальна криза періоду в історії України, що настала після 1917 р. і поєднувалася з відсутністю чіткого розуміння критеріїв розмежування радянського суспільства на «своїх» і «чужих». Критерії ідентифікації «колишніх» як особливого соціуму формувалися стихійно, вони були невизначеними і залежали від конкретно історичних ситуацій та від суб'єктивних факторів. Нестабільність і неоднозначність соціального статусу громадян після революційної радянської України, що характеризується крайнім ступенем деструктуризації суспільства, позирнувалася спорідненням різних суспільних верств і високою соціальною мобільністю значної частини населення. Доведена відсутність у післяреволюційній Україні усталених визначень тих чи інших понять і термінів, їх багатозначність або невідповідність змісту сучасного розуміння, що також часто призводить до спотворення історичної реальності.

У статті на основі архівних джерел та літератури розглядаються межі соціального простору «колишніх» та критерії розмежування радянською владою суспільства на «своїх» і «чужих» у післяреволюційний період.

Ключові слова: «колишні люди», «колишні», «чужі», експлуататори, соціально небезпечні, «буржуї», позбавленці.

Події революції 1917 р., і як наслідок, встановлення радянської влади в Україні, відчутно вплинули на всі сфери життя українського суспільства. Ліквідація експлуататорських класів, проголошення диктатури пролетаріату, класова боротьба – основні завдання нової влади, які призвели до розколу суспільства на «своїх» і «чужих». Дослідження різних аспектів соціальних змін є одним з пріоритетних напрямів вітчизняної історії і з цим пов'язана актуальність пошуку нових підходів до вивчення соціальних трансформацій радянського часу.

Представники вкрай різних соціальних груп, які не мали змоги вчасно емігрувати за кордон, змушені були

приспосовуватися до абсолютно нових умов існування. Їх називали «залишками проклятого минулого» і штучно об'єднали в єдину категорію під символічною назвою «колишні люди» або просто «колишні». Крах епохи супроводжувався соціальними катаклізмами. Диктатура пролетаріату проголосила в якості завдань придушення опору повалених класів, їх перевиховання і визначила нову шкалу соціальної ієрархії – «хто був усім, став ніким». Автор даного дослідження має за мету з'ясувати соціальний спектр «колишніх людей» в розумінні післяреволюційної влади та на рівні соціально-побутового спілкування.

«Колишні люди» – це унікальне соціальне утворення, яке ніколи не існувало в рамках офіційної соціальної структури радянського суспільства, але яке завжди мало місце у свідомості представників більшовицької влади і в їхній політичній практиці. Зрозуміти соціальну природу даного явища можливо лише в загальноісторичному контексті післяреволюційної епохи.

Фахівці радянської історичної науки обходили подібні теми, на їх вивчення і публікацію накладалися певні обмеження. Проте деякі питання соціалізації представників «чужих» підіймалися в ході дослідження проблем ліквідації «експлуататорських класів» в СРСР, а також зміни соціальної структури і становлення «безкласового» суспільства [1–3]. Окремі аспекти досліджувались в працях, присвячених формуванню радянської інтелігенції, історії вітчизняної культури, культурної революції і проблем збереження культурної спадщини [4–5]. Питання адаптації до нових умов колишнього чиновництва, службовців ряду відомств досліджувалось в працях, присвячених створенню держапарату і окремих його структур [6].

Дослідження місця і ролі в суспільстві різних соціальних верств населення стає актуальним на початку ХХІ ст., коли в рамках соціальної історії, історії повсякденності і мікроісторії були зроблені спроби реконструкції радянського післяреволюційного суспільства «знизу», створення «соціального портрету» тих чи інших суспільних верств, в тому числі й «колишніх» [7–8].

Однак не дивлячись на значні досягнення у вивченні післяреволюційної історії, дана тема залишається актуальною та однією з найбільш дискусійних. Лише побічно досліджено повсякденні практики різних соціальних груп «колишніх», критерії їх соціальної ідентифікації, проблема співвідношення та взаємозв'язку декларованої політики та політичної практики по відношенню до них на місцях. Але на сучасному етапі розвитку вітчизняної та зарубіжної історичної науки немає єдиного тлумачення поняття «колишні люди».

В офіційному дискурсі незмінною складовою групи «колишніх» були так звані «експлуататорські класи» дореволюційного суспільства. За марксистсько-ленінським трактуванням, експлуататорами вважалися «суспільні класи, які привласнювали собі чужу працю, на основі володіння приватною власністю» [9, с. 414]. Але на практиці категорія «експлуататорів» охоплювала різні суспільні верстви українського населення, які суттєво відрізнялися за своїм походженням, ставленням до влади, рівнем матеріальних доходів, політичними